

Правові засади банківського нагляду

Створення та реєстрація банків

Ліцензування банківських операцій

Ліквідація комерційного банку

11.1. Правові засади банківського нагляду

Як свідчить практика, нестабільність банківської системи, кризи банків мають тяжкі економічні наслідки. Це розвал системи платежів, скорочення пропозиції грошей, великі та несподівані зобов'язання уряду тощо. Тому не випадково, що населення і особливо окремі особи, що займаються великомасштабною діяльністю в сфері економіки, хочуть бути впевненими у тому, що банківська система країни є стабільною. Для створення такої впевненості і функціонує банківський нагляд.

У різних формах він існує уже понад сто років. Банківський нагляд у широкому розумінні — це система, якою користується держава, щоб гарантувати стабільність фінансової системи, її безпеку та здоров'я [12, 4].

Нерідко терміни «банківський нагляд», «банківське регулювання» і «банківський

контроль» не розрізняють і вживають їх як синоніми.

Окремі автори зміщують акценти на користь того чи іншого поняття. Наприклад В. П. Поляков вважає узагальнюючим поняття «банківське регулювання» і дає таке його визначення: «Банківське регулювання — це система заходів, з допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне та безпечне функціонування банківської системи» [13, 139]. Інший автор — Жан Матук — узагальнює поняття «банківський контроль», включаючи до нього як видання нормативно-правових актів, так і процес відстеження діяльності банків та адміністративно-вольового впливу на їх діяльність [11, 283-327].

Проте, на нашу думку, це різні види діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного та стабільного функціонування банків, які доповнюють один одного. У більшості випадків під регулюванням розуміють розробку та видання уповноваженими органами на підставі законів нормативно-правових актів, які регламентують види і способи банківської діяльності.

діяльністю банків

А під контролем за

М

ається на увазі цілісне і безперервне відстеження здійснення банками їх діяльності згідно із нормативно-правовими актами.

Законодавець визначив свій підхід щодо розуміння цих понять у Законі України «Про Національний банк України». Ст. 1 цього Закону визначає **банківський нагляд** як систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-кредитними установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників,

банківське регулювання

визначає

як одну із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Державна політика щодо банків проводиться з допомогою різних правових актів — законів, постанов та інструкцій, що видаються уповноваженими органами. За своїми цілями ці акти поділяють на акти так званого пруденційного, або інакше, «розумного», регулювання та акти економічного регулювання. До пруденційного регулювання належ

ать правові акти, метою яких є мінімізація можливих ризиків банків та забезпечення стійкості та здоров'я як окремої банківської установи, так і системи в цілому. Сюди можна віднести межі кредитування, рівні мінімально-го капіталу, ступінь ліквідності тощо.

До **економічного регулювання** відносять регулювання, спрямоване на досягнення економічних цілей — це передусім цільове кредитування, норми обов'язкових резервів тощо [12, 2]. Розрізняють *три основні види економічних методів регулювання — податкові, нормативні* (встановлення кількісних нормативів або розмірів обмежень чи пільг) та *коригуючі* (застосовуються для впливу в конкретній ситуації).

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно поділяють на **превентивні**, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та **протекційні**, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації [6].

До **превентивних заходів**, зокрема, можна віднести:

- вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку;
- вимоги щодо ліквідності;
- диверсифікацію банківських ризиків;
- обмеження виконуваних операцій.

-До протекційних заходів можна віднести:

- створення системи гарантування вкладів;
- формування банками резервів на покриття кредитних та ін-ших ризиків;
- рефінансування центральним банком комерційних банків;
- допомогу інших державних органів.

Основні цілі та завдання банківського регулювання та контролю фахівці формулюють по-різному. Зокрема, відомий італійсь-кий фахівець Карла Нанні вважає, що кінцевими цілями бан-ківського контролю є:

- підтримання стабільності та довіри до банківської системи шляхом забезпечення платоспроможності банківських струк-тур, відвернення *системного ризику* (тобто ризику того, що банкрутство одного або кількох банків спричинить кризу усієї банківської системи);
- захист вкладників та інших клієнтів банківської системи від надмірного ризику збитків та інших видів шкоди, що вини-кає внаслідок банкрутства, шахрайства, зловживань, маніпу-ляцій та інших видів посадових правопорушень з боку поста-чальників фінансових послуг (*індивідуальний ризик*);
- забезпечення безперебійного, ефективного, надійного та ре-зультативного функціонування фінансових ринків, включаю-чи правильну роботу конкурентних ринкових сил (*стимулю-вання ефективності системи*) [10, 135].

Аналогічні формулювання можна знайти і в багатьох інших авторів, а також у банківських законах. Суть їх залишається не-змінною — це гарантування здоров'я банківського сектора для сприяння економічному зростанню країни та захист вкладників, які розміщують свої кошти в банках. Чому потрібно захищати вкладників? Тому що вони не володіють необхідною інформацією для визначення ступеня ризику банку, і втрата довіри вкладників до одного банку може підірвати довіру до всієї банківської системи, чим спричинити її послаблення.

Існують і інші потенційні завдання банківського нагляду. Це, зокрема, підвищення конкуренції в банківському секторі економіки, підвищення ефективності банківської справи, справедливий розподіл кредиту в економіці [14].

У систематизованому та концентрованому вигляді ці завдання знайшли своє відображення в **Ключових принципах ефективного банківського нагляду**, сформульованих Базельським комітетом з банківського нагляду*.

Вони включають в себе 25 основних принципів, підпорядкованих вищезазначеним цілям, що стосуються:

- попередніх умов здійснення ефективного банківського нагляду;
- ліцензування та структури нагляду;
- пруденційних положень та вимог;
- методів поточного банківського контролю;
- вимог, що висуваються до інформації;

— офіційних повноважень контролюючих органів;

Базельський комітет з банківського нагляду створено у 1975 р. До нього входять керівні представники банківських наглядових органів та центральних банків Бельгії, Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Люксембургу, Нідерландів, Швеції, Швейцарії, Великобританії та США. Секретаріат знаходиться в Базелі, в Банку міжнародних розрахунків.

— трансграничних банківських операцій.

У країнах з плановою економікою, де всі великі підприємства належать державі і кредитний ризик майже відсутній, оскільки держава має фінансові можливості і зобов'язана виконувати свої фінансові зобов'язання, банківський нагляд здійснювався голо-вним чином для того, щоб забезпечити виконання плану фінансування підприємств і дотримання відповідних правил при цьо-му, для запобігання зловживанням. А в країнах з ринковою еко-номікою основна увага приділяється якості банківських активів, тобто кредитному ризику, оскільки тут банківські установи і під-приємства більше не належать державі, виникають інші спону-кальні мотиви і запорукою успішного банківського нагляду є прийняття правил, які забезпечували б безпеку та прибутковість банківських установ.

Законодавство та практика здійснення банківського нагляду в Україні, його цілі та завдання є характерними для країн з пе-рехідною економікою. Так, ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» метою здійснення банківського контролю визначала додержання юридичними особами банківського зако-нодавства та власних нормативних актів Національного банку. Проте із наступної частини цієї ж статті можна зробити висно-вок, що контроль здійснюється також і за дотриманням еконо-мічних нормативів, порядку, строків та технології виконання банківських операцій, за несанкціонованою емісією (емісією грошей), поданням звітності, недопущенням збиткової діяльнос-ті, загрози інтересам вкладників і кредиторів банку, створенням перешкод антимонопольним діям чи праву клієнта вільно оби-рати банк.

Непоследовність та нечіткість у визначенні цілі банківського нагляду на практиці породжувала значні ускладнення, особливо, коли внаслідок прийняття тих чи інших правових актів вступали у конфлікт економічні цілі та цілі пруденційного нагляду. При-кладом цього може бути ситуація, коли урядом приймались рі-шення про пріоритетність надання кредитів певній галузі або певним підприємствам. Така вимога

змушувала банки надавати кредити низької якості, збільшувати ризики та погіршувати своє фінансове становище, тобто вступати у суперечність з вимогами розумного банківського нагляду.

Нормативно-правові акти Національного банку України як органу держави, що здійснює банківське регулювання та конт-роль, поступово зміщували акценти банківського нагляду від економічних пріоритетів до розумного (пруденційного) банківського нагляду, маючи на меті насамперед контроль якості активів, аналіз кредитного ризику, оскільки в кінцевому підсумку це дасть змогу вирішувати і економічні проблеми.

Зокрема, Положення про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління Національного банку України за № 38 від 4 лютого 1998 р., основним завданням усіх рівнів системи банківського нагляду Національного банку України щодо вжиття заходів впливу визначає регулювання діяльності комерційних банків з метою приведення її у відповідність до норм і вимог чинного банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України, а також з метою забезпечення ліквідності, платоспроможності та стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів. А Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, затверджена постановою Правління Національного банку України за № 141 від 14 квітня 1998 р., уже визначає метою банківського нагляду захист інтересів клієнтів та забезпечення фінансової надійності банків.

З прийняттям Закону України «Про Національний банк України» головним завданням державної політики у сфері банківської діяльності та головною метою банківського регулювання і нагляду визначено підтримання безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників та кредиторів. Якщо раніше ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» не давала однозначної відповіді щодо кола суб'єктів банківського нагляду, то ст. 55 Закону України «Про Національний банк України» однозначно вказує на те, що банківський нагляд здійснюється за банками, а також за іншими фінансово-кредитними установами.

В Україні функції органу банківського нагляду покладено на Національний банк України. Його повноваження щодо здійснення банківського нагляду регламентуються ст. 55—63 Закону України «Про Національний банк України». Відповідно *Національний банк України наділено такими повноваженнями:*

- видавати нормативні акти з питань своєї компетенції;
- здійснювати реєстрацію банків та ліцензування банківських операцій;
- встановлювати економічні нормативи діяльності банків;
- здійснювати контроль та застосовувати заходи впливу до суб'єктів банківської діяльності.

Закон передбачає, що наглядові та регулятивні функції Національного банку України можуть здійснюватися ним безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. При виконанні своїх наглядових та регулятивних функцій Національний банк України:

- здійснює всі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків, інших фінансово-кредитних установ та ліцензуванні банківських операцій;
- може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів (учасників), засідань наглядової ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи та брати участь у їх роботі з правом дорадчого голосу.

Національний банк України також має право висувати вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків та інших фінансово-кредитних установ, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ.

У деяких країнах, зокрема у Великобританії, Італії, Нідерландах, Португалії, Іспанії тощо, банківський нагляд уповноважені здійснювати також виключно центральні банки. Дійсно, центральний банк є ядром фінансової системи і банківський нагляд є його прямою і цілком природною функцією, особливо в країнах, що розвиваються. Проте існують і інші системи — в США, Німеччині, Франції, Японії та деяких інших країнах центральний банк здійснює банківський нагляд спільно з іншими державними органами. У деяких країнах усі важливі аспекти фінансової системи контролює міністерство фінансів. Іншим варіантом є незалежне агентство, що здійснює банківський нагляд і відповідальне перед президентом або парламентом.

Банківський нагляд як система контролю включає в себе вступний контроль, дистанційний (або документарний) контроль та інспектування на місцях.

Деякі фахівці вважають вступний контроль найбільш важливою частиною правоздатності банківського нагляду, оскільки він обмежує можливість здійснення банківських операцій лише тими суб'єктами, які мають ліцензію на право займатись банківською діяльністю

[14,

19]. З таким твердженням важко не погодитись. Новостворені банки найбільш вразливі щодо розорення, тому контроль при вступі до ринку банківських послуг має дуже важливе значення. На цій стадії банківський нагляд зобов'язаний не допускати до банківської діяльності людей з недостатньою професійною підготовкою, досвідом, фінансовим забезпеченням та етичними стандартами, виключати політичні мотиви, особисті та вузьковідомчі інтереси при допуску на ринок банківських послуг.

В Україні вступний контроль складається з двох етапів: перший — *реєстрація банку*, яка означає дозвіл на початок банківської діяльності (в інших країнах цей етап іменується ліцензуванням банків або наданням дозволу на відкриття банку), і другий — *надання ліцензії на здійснення банківських операцій*.

Більш ґрунтовно про вступний контроль (реєстрацію банків та ліцензування операцій) йдеться в окремих розділах.

Наступними стадіями наглядової діяльності є дистанційний контроль (в Україні він називається безвиїзним) та інспектування.

Залежно від системи нагляду в різних країнах віддається перевага тому або іншому із зазначених способів. Проте в більшості країн існує змішана форма, коли поєднується дистанційний контроль та інспектування на місцях, причому у тісній взаємодії з органами внутрішнього і зовнішнього аудиту.

В Україні також впроваджена **змішана форма банківського нагляду**. Істотні зміни у структурі банківського нагляду відбулися після затвердження постановою Правління Національного банку України за № 380 від 17 листопада 1997 р. Положення про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків. Цей нормативно-правовий документ встановлює, що *система банківського нагляду в Україні скоординована за вертикаллю, функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку України і має такі рівні* (з правом прийняття відповідних рішень у межах своєї компетенції):

- відділ банківського нагляду територіального управління;

- Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України;

- начальник територіального управління Національного банку України;

- відповідні департаменти банківського нагляду Національного банку України;

- заступник голови Правління Національного банку України;

- Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України.

Безпосередньо банківський нагляд здійснюється територіальними управліннями Національного банку України, відділи банківського нагляду яких на підставі отриманої інформації та звітності контролюють фінансовий стан банків та їх установ, дотримання ними економічних нормативів, банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України. *На рівні територіального управління Національного банку*

України вирішуються такі питання банківського нагляду:

- здійснення нагляду за банками, які в установленому порядку отримали рейтинг «сильний» (1), «задовільний» (2) та «посередній» (3);

- інспектування банків і банківських установ;

- обробка економічної інформації;

- погодження відкриття філіалів банків та інших банківських установ.

Органи банківського нагляду рівня територіального управління Національного банку України мають широкі повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності банків. Зокрема, вони можуть проводити наради з керівництвом комерційних банків з обговорення проблемних питань, надсилати банкам листа із зобов'язаннями банку, надсилати попередження, стягувати штраф у розмірі неправомірно отриманого доходу, проводити позапланові інспектування банків, усувати від управління філіалом або іншою банківською установою керівництво цієї установи, а також вносити пропозиції центральним органам банківського нагляду щодо вжиття інших заходів впливу.

Виконання функцій центрального органу банківського нагляду забезпечує департамент пруденційного нагляду, у складі якого функціонують, зокрема, управління інспектування банків та управління безвиїзного контролю, управління методології та координації банківського нагляду, самостійні управління реєстрації та ліцензування банків, управління роботи з проблемними банками. Ці підрозділи виконують організаційно-координаційні функції, до яких, зокрема, належать проведення спільних нарад з членами спостережних рад та виконавчих органів банків, надання їм рекомендацій щодо кадрових змін, проведення інспектування банків, підготовка матеріалів на розгляд Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків, яка має широкі повноваження щодо регулювання та нагляду за діяльністю банків, включаючи застосування такого заходу примусового впливу, як відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій. Перелічені вище підрозділи не мають повноважень застосовувати заходи примусового впливу.

Заступник голови Правління Національного банку України, який очолює банківський нагляд, затверджує плани контрольно-інспекційної діяльності банківського нагляду, приймає рішення про здійснення інспектування банків, координує діяльність департаментів банківського нагляду, вирішує інші поточні питання. Повноважень застосовувати заходи примусового впливу він не має, що, на нашу думку, є не досить зручно.

Найвищою інстанцією системи банківського нагляду є Правління Національного банку України, яке приймає найважливіші рішення щодо банківського нагляду, зокрема, видає нормативно-правові документи, вирішує питання усунення керівництва банків, призначення тимчасової адміністрації в банк, ліквідації банку.

Варто зауважити, що розбудова інфраструктури банківського нагляду значною мірою залежить від запровадження нової системи бухгалтерського обліку для Національного банку України та комерційних банків, яка узгоджується з міжнародними стандартами бухгалтерської звітності, оскільки належне функціонування банківського нагляду, розвиток довіри до цієї системи потребують надання надійної та достовірної інформації органам нагляду про діяльність банків.

Таким документом є вищезгадана Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, яка встановлює економічні нормативи діяльності банків, звітність банків, визначає порядок здійснення контролю за дотриманням економічних нормативів та основні аспекти аналізу економічної діяльності банків і є правовою основою здійснення безвиїзного (документарного) контролю за економічною діяльністю банків.

Інструкція встановлює *чотири групи економічних нормативів* — **нормативи капіталу, ліквідності, ризику та відкритої валютної позиції**.

Норматив капіталу встановлюється для діючих банків, які були зареєстровані Національним банком України до 1 січня 1997 р.:

— у сумі, еквівалентній 2 млн. екю*, на 1 квітня 1998 р.;

— у сумі, еквівалентній 3 млн. екю, на 1 квітня 1999 р.

При цьому мінімальний розмір капіталу банку не повинен бу-ти нижчим ніж 2 млн. екю.

Для банків, які були зареєстровані Національним банком України після 1 січня 1997 р., а також для новостворюваних бан-ків норматив капіталу банку встановлюється за вищезазначени-ми розмірами, починаючи після одного календарного року з по-чатку діяльності.

У разі неможливості збільшення комерційними банками роз-міру капіталу до 1 квітня 1999 р. до встановленого мінімального розміру — 2 млн. екю та 3 млн. екю до 1 квітня 2000 р. Націо-нальний банк України розглядає питання щодо відкликання ок-ремих пунктів ліцензії на виконання банківських операцій.

Для забезпечення реальної капіталізації банківської системи України встановлюється, що *залежно від розміру капітал банків поділяється на три категорії. Категорія капіталу банку визнача-ється щоквартально.*

Відповідно до встановленої категорії капіталу Національний банк України рекомендує такі обмеження:

— банкам, капітал яких віднесено до *категорії 1*, не рекоменду-ється у будь-якій формі здійснювати виплату дивідендів (крім виплати дивідендів власними акціями) та викуповувати власні акції (частки учасників у статутному капіталі);

— банкам, капітал яких віднесено до *категорії 2*, виплата диві-дендів (крім виплати дивідендів власними акціями) не повин-на перевищувати 50 % понаднормативного капіталу;

— банкам, капітал яких віднесено до *категорії 3*, виплату диві-дендів можна здійснювати в межах понаднормативного капі-талу.

Для реєстрації комерційного банку встановлюється мінімаль-ний розмір статутного капіталу в сумі, еквівалентній 1 млн. екю.

Діючі комерційні банки мали збільшити свій статутний капі-тал до суми, еквівалентної 1 млн. екю, та здійснити перереєст-рацію до 1 січня 1998 р.

Мінімальний розмір статутного капіталу новоствореного бан-ку за участю іноземного капіталу у разі, якщо частка іноземного капіталу в статутному капіталі банку становить до 50 %, має бу-ти не менше суми, еквівалентної 5 млн. екю на день підписання установчого договору за офіційним курсом Національного банку України.

Якщо частка іноземного капіталу в статутному капіталі бан-ку становить 50 % і більше, то мінімальний розмір статутного ка-піталу за участю іноземного капіталу має бути не менше суми, еквівалентної 10 млн. екю на день підписання устано-вчого дого-вору за офіційним курсом Національного банку України.

Починаючи з 1 січня 1998 р. у разі, якщо розмір внесеного ста-тутного капіталу комерційного банку за станом на 31 березня кож-ного року становить суму, в еквіваленті меншу ніж 1 млн. екю за офіційним курсом національної грошової одиниці України, Націо-нальний банк України скасовує дозвіл на створення комерційного банку та відкликає всі ліцензії на виконання банківських операцій.

Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів

Зд

ійснюється щоденно та щомісячно (за встановленими формами звітності).

Розрахунок економічних нормативів за юридичною особою проводиться банками на

підставі щоденних балансів. За порушення комерційними банками економічних нормативів застосовують-ся диференційовані заходи впливу згідно із ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» та Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку України за № 38 від 4 лютого 1998 р. [5].

Національний банк України залишає за собою можливість застосовувати інші заходи впливу згідно із зазначеною постановою та у порядку, якого потребує конкретна економічна ситуація.

У разі неузгодження зазначеного питання між департаментом пруденційного нагляду та територіальними управліннями Національного банку України остаточне рішення приймається Правлінням Національного банку України.

Результати економічного аналізу діяльності кожного комерційного банку та висновки щомісячно подаються територіальними управліннями Національного банку України департаменту пруденційного нагляду Національного банку України.

Висновок має містити:

- загальну оцінку фінансового стану банку;
- оцінку дотримання банком економічних нормативів;
- відомості про суми нарахованих, стягнутих та нестягнутих штрафів (у разі порушення банком економічних нормативів);
- наявність на розгляді територіального управління Національного банку України документів банку на збільшення статутного капіталу;

— аргументовані пропозиції територіального управління про по-дальшу діяльність банку (загальний режим роботи, режим фінансового оздоровлення, пропозиції про скасування режиму фінансового оздоровлення, припинення діяльності або ліквідацію банку);

— основні відомості про проведені перевірки діяльності банку, а також інформацію про те, чи порушено проти банку або його керівників та основних акціонерів справи.

Департамент пруденційного нагляду здійснює економічний аналіз діяльності банків, основними завданнями якого є: визна-чення джерел, якості і стійкості банківських доходів, дотриман-ня всіх вимог щодо ліквідності, підтримання стану адекватності і достатності капіталу. *Економічний аналіз діяльності комерційного банку складається з трьох основних частин:*

— аналізу балансу;

— аналізу форм звітності;

— порівняльного аналізу.

Зусилля Національного банку України щодо інспектування на місцях спрямовуються на розробку відповідної методології здійснення контролю безпосередньо в банках. Правлінням На-ціонального банку України затверджено Методичні вказівки що-до інспектування комерційних банків та банківських установ України за № 241 від 18 травня 1999 р., які визначають тактику дій працівників банківського нагляду при здійсненні **інспектуван-ня банків**.

Правовий статус та обсяг повноважень працівників банківсь-кого нагляду, які здійснюють інспектування, визначається Поло-женням про управління інспектування. На жаль, у цьому доку-менті основна увага приділяється відносинам управління з інши-ми підрозділами Національного банку України і лише в загальних рисах визначено

повноваження працівників банківського нагляду при інспектуванні. Зокрема, зазначено право здійснювати пере-вірки банків за дорученням керівництва Національного банку України, без перешкод отримувати з відповідних джерел інфор-мацію для створення паспорту ризику банку, скласти звіт за ре-зультатами інспектування з визначенням рейтингової оцінки.

Прогрес, якого було досягнуто у сфері безвиїзного контролю та інспектування, спонукав до виділення окремої функції з ре-абілітації та ліквідації банків і створення відповідного підрозділу. Правовими засадами створення цього підрозділу стали положен-ня ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яка покладає на Національний банк України обов'язок ліквіда-ції банків та надає йому право здійснювати заходи щодо фінан-сового оздоровлення банку.

Згідно з Положенням про управління з питань роботи з про-блемними банками Національного банку України метою цього підрозділу є запобігання кризовому стану банків, створення умов для їх фінансового оздоровлення, здійснення реорганізації та ліквідації банків з максимальним зменшенням негативних на-слідків для банківської системи, вкладників та інших кредиторів банків. Об'єктами діяльності цього управління є банки, що пе-ребувають в зоні найбільшого ризику, в режимі фінансового оз-доровлення, у стадії припинення діяльності. Управління з питань роботи з проблемними банками проводить комплексний аналіз їх діяльності на підставі даних безвиїзного контролю та інспек-тування, вносить корективи до програми фінансового оздоров-лення, контролює виконання банками цих програм, вживає не-примусових заходів впливу та вносить пропозиції уповноваже-ним органам банківського нагляду щодо застосування інших заходів впливу.

Завершальним етапом банківського нагляду є контроль за ви-конанням банками вказівок та приписів органів банківського на-гляду. Вузловим нормативно-правовим документом для цього є Положення про застосування Національним банком України за-ходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління Національно-го банку України № 38 від 4 лютого 1998 р.

Заходи впливу, які застосовує Національний банк України, мають як непримусовий, так і примусовий характер.

Вибір заходів впливу, які застосовуються до комерційних банків відповідно до

банківського законодавства та цього Положення, має визначатися найбільш ефективним вирішенням виявлених проблем у діяльності комерційних банків та проводиться з урахуванням характеру допущених комерційним банком порушень, причин, які зумовили виникнення виявлених порушень, загального фінансового стану комерційного банку, значення комерційного банку на ринку банківських послуг.

Непримусові заходи впливу застосовуються до комерційних банків Національним банком України при незначному рівні підвищеного ризику та глибини проблем у фінансово-кредитній діяльності комерційного банку і мають добровільний характер вирішення й розуміння наявності проблем з боку комерційного банку.

До непримусових заходів впливу належать лист із зобов'язаннями та письмове попередження.

Лист із зобов'язаннями — це письмове визнання комерційним банком своїх проблем і недоліків у роботі та допущених порушень, який також має містити перелік заходів, котрі банк зобов'язується вжити для їх вирішення і усунення, із зазначенням конкретних строків виконання цих заходів.

Крім того, у листі із зобов'язаннями комерційний банк має передбачити періодичність і строки подання до відповідного рівня системи банківського нагляду Національного банку України звітів про поетапне виконання зобов'язань, передбачених листом.

У письмовому попередженні Національний банк України повідомляє комерційному банку про своє занепокоєння станом його справ, вказує на конкретні заходи, яких необхідно вжити комерційному банку для виправлення порушень або розв'язання інших проблем, вказує на конкретні коригуючі дії, що має вжити банк для виправлення небезпечної або неправильної банківської практики, конкретних порушень пруденційних правил банківської справи та строки їх усунення.

Цим листом Національний банк України також попереджає комерційний банк про можливість застосування примусових заходів — санкцій відповідно до ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» у разі недотримання банком вимог письмового попередження.

Примусові заходи впливу застосовуються Національним банком України у разі, якщо діяльність комерційних банків та їх установ характеризується високим рівнем ризику, якщо комерційні банки та їх установи порушують чинне законодавство, економічні нормативи, порядок, строки та технологію виконання банківських операцій, допускають несанкціоновану емісію, не виконують нормативних актів Національного банку, не подають звітності чи по-дають недостовірну звітність, якщо діяльність їх збиткова і спри-чиняє становище, що загрожує інтересам вкладників та кредиторів банку, перешкоджає антимонопольним діям чи праву клієнта віль-но вибрати банк.

До примусових заходів впливу належать:

— штраф на керівників банків та інших фінансово-кредитних установ у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

— штраф на банки і інші фінансово-кредитні установи у **розмірі** до одного відсотка зареєстрованого статутного фонду;

— відсторонення керівництва (голови правління та головного бухгалтера) від управління банком і призначення **тимчасової** адміністрації;

— зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до одного року;

— відкликання ліцензії на здійснення усіх банківських операцій та реорганізація чи ліквідація банку.

Орган банківського нагляду може застосовувати також особ-ливий захід для виправлення ускладненого становища банку — **режим фінансового оздоровлення**. Під ставою для переведення ко-мерційного банку в режим фінансового оздоровлення є віднесен-ня банку до категорії проблемних, відсутність необхідного рівня капіталу,

порушення загальностворених норм банківського законодавства. Проблемна діяльність комерційного банку визначається на підставі Методичних вказівок про визначення критеріїв діяльності, за якими комерційні банки переводяться до категорії проблемних, затверджених постановою Правління Національного банку України за № 425 від 9 грудня 1997 р.

Режим фінансового оздоровлення — це система непримусових та примусових заходів, спрямованих на збільшення обсягу капіталу до необхідного рівня протягом визначеного Національним банком України періоду з метою відновлення ліквідності та платоспроможності і усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового становища, а також наслідків цих порушень. Комерційний банк може бути переведений Правлінням Національного банку України в режим фінансового оздоровлення на строк не більше 12 місяців. За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення виконання програми фінансового оздоровлення цей строк може бути продовжений банком Правлінням Національного банку України ще на 6 місяців.

Програма фінансового оздоровлення в обов'язковому порядку має містити:

- аналіз причин, які спричинили погіршення фінансового стану та збиткову діяльність комерційного банку;
- конкретні заходи фінансового оздоровлення із зазначенням строків щодо їх виконання та розрахунок економічного ефекту від впровадження кожного заходу;
- прогнозні показники діяльності комерційного банку, які передбачено досягти після виконання заходів фінансового оздоровлення;
- кошторис витрат щоквартально в цілому по банку та з розподілом за філіями.

Залежно від підстав, за яких комерційний банк переведений у режим фінансового оздоровлення, банк зобов'язаний передбачити на період дії режиму фінансового

оздоровлення заходи, спрямовані на поліпшення його фінансового стану. Після завершення встановленого періоду фінансового оздоровлення комерційно-го банку територіальне управління Національного банку України зобов'язане надати відповідному підрозділу системи банківського нагляду конкретні пропозиції з висновками про подальшу діяльність цього банку в нормальному режимі або ж про його реорганізацію чи ліквідацію.

11.2. Створення та реєстрація банків

Важливе значення в закладенні основ стабільності банків мають початкові стадії банківського нагляду — реєстрація та ліцензування, правовими засадами здійснення яких є закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про господарські товариства» та два основних нормативно-правових документи Національного банку України — Положення про порядок створення і реєстрації комерційних банків та Положення про порядок ліцензування банків в Україні, затверджені постановою Національного банку України за № 77 від 27 березня 1996 р. із наступними змінами і доповненнями.

Комерційні банки різних видів і форм власності створюються в Україні в формі акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю. Для **акціонерних товариств** характерно, що власником їх капіталу є саме товариство, тобто банк.

У банків, що функціонують як акціонерні товариства, статутний капітал поділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості, що розповсюджуються серед юридичних та фізичних осіб. Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій. У випадках, передбачених статутом, акціонери, які не повністю оплатили акції, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства також у

межах несплаченої суми. Банк не відповідає за зобов'язаннями своїх акціонерів. Акціонерні банки створюються у формі відкритих або закритих акціонерних товариств. У першому випадку акції можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах, а в другому — розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, передаватися та продаватися на біржі.

Комерційні банки можуть бути створені у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю.

Товариством з обмеженою відповідальністю визнається товариство, що має статутний фонд, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники банку несуть відповідальність у межах їх внесків. У випадках, передбачених установчими документами, учасники, які не повністю зробили внески, відповідають за зобов'язаннями товариства також у межах не внесеної частки вкладу. Учаснику банку, який у повному обсязі зробив внесок, видається свідоцтво товариства.

Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з моменту внесення Національним банком України до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ запису про його реєстрацію.

Засновниками, акціонерами (учасниками) комерційних банків можуть бути українські та іноземні юридичні і фізичні особи за винятком рад усіх рівнів, їх виконавчих органів, політичних і профспілкових організацій, спілок і партій, громадських фондів.

Водночас прийнятий у 1997 р. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» надає право органам місцевого самоврядування створювати **комунальні банки** та інші фінансово-кредитні установи в межах законодавства. Проте до внесення відповідних змін до ст. 22 Закону «Про банки і банківську діяльність», якою забороняється бути учасниками банків радам усіх рівнів та їх виконавчим органам, створення комунальних банків є проблематичним.

Ст. 22 зазначеного Закону також передбачає, що жоден з засновників, акціонерів (учасників) не може володіти частиною статутного фонду, що перевищує 35 %.

Крім того, законодавство містить обмеження щодо участі в банках окремих категорій

фізичних осіб. Засновниками, акціонерами (учасниками) новостворюваних банків за участю іноземно-го капіталу можуть бути суб'єкти підприємництва (крім офшор-них компаній та банків) за умови повної «прозорості» усіх засновників (учасників) іноземних (спільних) банків з точки зору їх фінансової надійності, ділової репутації та запобігання мож-ливим спробам відмивання «брудних грошей».

Формування статутного фонду банку *відбувається тільки за ра-хунок власних вільних коштів учасників (акціонерів)*. Забороняється використовувати для формування статутного фонду комерційно-го банку бюджетні кошти, а також кошти, одержані в кредит та під заставу. Частка будь-якого з учасників не повинна переви-щувати 35 % статутного фонду. Банкам забороняється збільшу-вати статутний фонд за рахунок нерозподіленого прибутку та коштів інших фондів, а також збільшувати статутний (Іюнд для покриття збитків).

Внесок учасників (акціонерів) до статутного фонду комерцій-ного банку здійснюється тільки у вигляді коштів.

Перерахування сум з іноземної вільно конвертованої валюти, внесених іноземними засновниками та акціонерами (учасника-ми), у національну валюту України здійснюється за офіційним курсом Національного банку України на дату підписання уста-новчого договору про створення банку. Кошти можуть перерахо-вуватися: юридичними особами — тільки з розрахункових ра-хунків, фізичними особами — з особистих рахунків або готівкою.

Для формування статутного фонду до реєстрації комерційно-го банку в територіальному управлінні Національного банку України за місцем створення комерційного банку засновникам відкривається тимчасовий рахунок, на який кожний засновник вносить визначену чинним законодавством і установчими доку-ментами частку статутного фонду. Підставою для відкриття тим-часового рахунку є установчий договір засновників банку і заява на відкриття рахунку. До подання Національному банку пакета документів для реєстрації комерційного банку на тимчасовому рахунку повинна бути зібрана сума коштів відповідно до уста-новчого договору, але не менша ніж передбачено статтями 30, 31, 52 Закону України «Про господарські товариства». Комерційний банк вважається створеним і одержує статус юридичної особи після його реєстрації Національним банком України.

Після реєстрації банку зібрані кошти перераховуються до статутного фонду комерційного банку на кореспондентський рахунок в установі Національного банку України. У разі відмови в реєстрації банку кошти з тимчасового рахунку повертаються засновникам банку за їх заявою у тижневий строк.

Якщо вихід на фінансовий ринок регулюється і перебуває під контролем і якщо контролюючий орган здатний здійснювати цей контроль за суб'єктами, що створюють новий банк або купують контрольний пакет акцій існуючого банку, то небезпека неефективної роботи банку, зокрема неефективного керівництва, значно знижується. Тому Національний банк України як регулюючий та контролюючий орган передбачив у Положенні про порядок створення та реєстрації комерційних банків відповідну процедуру та ряд вимог щодо заснування банків.

Для реєстрації комерційного банку орган управління банку (рада банку) в двотижневий строк після аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до територіального управління Національного банку України за місцем створення банку такі документи:

— заяву про реєстрацію банку установчими зборами (зборами учасників) за підписом уповноваженої особи, яка призначена відповідальною за реєстрацію банку;

— установчий договір, підписаний засновниками банку та заверений їхніми печатками;

— статут банку, затверджений установчими зборами (зборами учасників) і підписаний уповноваженою особою. Статут банку повинен відповідати вимогам законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства» та іншим чинним законодавчим актам;

— протокол установчих зборів (зборів учасників), підписаний головою та секретарем зборів, який повинен містити рішення про створення банку, прийняття статуту, обрання

ради (спостережної ради банку) і ревізійної комісії, призначення голови правління, головного бухгалтера банку і особи, відповідальної за реєстрацію банку в Національному банку України;

— економічне обґрунтування створення банку, включаючи про-гнозний розрахунковий баланс і розрахунок плану доходів, витрат і прибутку на кінець першого року його діяльності;

— висновок аудиторської організації (аудитора), яка має ліцензію Аудиторської палати України, про фінансовий стан та платоспроможність засновників, учасників (акціонерів) банку, наявність у них вільних власних коштів у розмірі, який забезпечує виконання їхніх зобов'язань щодо формування статутного фонду банку та достовірність балансових даних бухгалтерської і фінансової звітності, наданої на дату перед здійсненням внеску до статутного фонду за тими учасниками (акціонерами) банку, які мають частку в загальному оголошеному статутному фонді не менше 5 %.

Достовірність висновків про фінансовий стан засновників і акціонерів банку, що мають п'ять і більше відсотків у статутному фонді банку, може також перевірятися підрозділами Національного банку України.

Фізичні особи для підтвердження відповідності фінансового стану подають:

— довідки державної податкової адміністрації про наявність доходів, достатніх для внесення коштів, визначених в установчих документах банку, якщо їх розмір перевищує сто неоподатковуваних мінімумів заробітної плати, встановленої на день сплати коштів;

— бухгалтерську і фінансову звітність учасників (акціонерів) банку на перше число місяця, в якому здійснюється внесок до статутного фонду банку, незалежно від розміру їх участі в статутному фонді банку;

— наявність професійно придатних перших керівних осіб банку (голови правління та головного бухгалтера), кандидатури яких погоджені Національним банком;

— копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку на рахунок в операційному управлінні Національного банку України;

— копію звіту про проведення відкритої підписки на акції, прийнятого Державною комісією з цінних паперів і фондово-го ринку України, з доданням переліку акціонерів банку;

— угоду про надання приміщення для розміщення банку за підписом уповноваженої за установчим договором особи;

— установчі документи акціонерів (учасників) банку (нотаріально завірнені копії або в оригіналі).

Територіальне управління Національного банку України за місцем знаходження комерційного банку в двотижневий строк з дати одержання від банку повного пакета документів готує висновок про фінансовий стан, платоспроможність і репутацію акціонерів (учасників) банку, наявність вільних власних коштів для внеску до статутного фонду банку і підтвердження про внесок на тимчасовий рахунок банку коштів до статутного фонду кожним акціонером (учасником) у передбачених законом розмірах; наявність приміщення, придатного для розміщення банку; професійну придатність і репутацію голови виконавчого органу (правління) банку і головного бухгалтера банку.

Пакет цих документів, включаючи статут банку в 4-х примірниках і висновок територіального управління Національного банку України, подається до Національного банку України.

Документи для реєстрації банку розглядаються підрозділами банківського нагляду, департаментом валютного регулювання, юридичним департаментом та у разі необхідності — іншими департаментами і подаються Комісії Національного банку України з питань нагляду і регулювання діяльності банків.

Перед реєстрацією банку його готовність до здійснення банківських операцій може перевірятись на місці працівниками Національного банку.

Рішення про реєстрацію комерційного банку, створеного за участю іноземного капіталу, приймає Правління Національного банку України, а комерційного банку, створеного за участю вітчизняного капіталу,— Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків. Реєстрація здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ у місячний строк з дня одержання всіх передбачених документів.

До розгляду питання про реєстрацію банків на засіданні Правління Національного банку України або на засіданні Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків кандидати на посади голови правління і головного бухгалтера комерційного банку проходять співбесіду з членами комісії. Анкета співбесіди додається до пакета документів з реєстрації банку, результати співбесіди враховуються при розгляді питання про реєстрацію банку.

Національний банк може відмовити у реєстрації комерційно-му банку в разі порушення порядку створення банку, невідповідності його статуту та інших установчих документів законодавству України, незадовільного фінансового стану засновників, що загрожуватиме інтересам вкладників і кредиторів банку, а також у разі професійної непридатності рекомендованого керівництва банку, відсутності відповідної матеріально-технічної бази.

Рішення про відмову в реєстрації комерційного банку може бути оскаржено в судовому порядку.

Установчі документи банку, зміни та доповнення до яких підлягають реєстрації, зазначені у ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Комерційні банки зобов'язані у місячний строк після прийняття компетентним органом банку рішення про внесення змін та доповнень до установчих документів, подати до Національного банку України (територіального управління) для їх реєстрації пакет необхідних документів за правилами, які встановлені для реєстрації банків.

Рішення про збільшення статутного фонду банку може бути прийняте за умови повної сплати кожним учасником (акціонером) банку своєї частки в попередньо зареєстрованому статутно-му фонді банку.

Пакет документів і висновок територіального управління Національного банку України, підготовлений у двотижневий строк з моменту його одержання, подаються до Національного банку України.

Реєстрація змін і доповнень здійснюється у місячний строк з моменту одержання всіх документів.

Територіальні управління Національного банку України мають право проводити перевірки комерційного банку з питань, пов'язаних із сплатою статутного фонду в період розгляду змін та доповнень до установчих документів банку.

Територіальні управління Національного банку приймають рішення про реєстрацію змін та доповнень до установчих документів, пов'язаних лише із збільшенням статутних фондів окремих банків, перелік яких визначається Положенням про порядок створення та реєстрації комерційних банків. Реєстрація всіх інших змін та доповнень до установчих документів банків здійснюється за рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду і регулювання діяльності банків.

Якщо одночасно з внесенням змін та доповнень до установчих документів, пов'язаних із збільшенням статутних фондів банків, віднесених до компетенції територіальних управлінь Національного банку, вносяться й інші зміни, то рішення про їх реєстрацію приймається Комісією Національного банку України з питань нагляду і регулювання діяльності банків.

Рішення про реєстрацію змін та доповнень до установчих документів банків приймається територіальними управліннями Національного банку України в місячний строк з моменту одержання повного пакета документів. Про відмову в реєстрації змін та доповнень до установчих документів територіальні управління Національного банку України

повідомляють банкам письмово з зазначенням підстав відмови.

Рішення територіального управління Національного банку про реєстрацію змін та доповнень до установчих документів банків надсилається разом із змінами та доповненнями до установчих документів банків (у 4-х примірниках, які мають бути прошиті та завірені на звороті печаткою загального відділу територіального управління Національного банку) Національному банку України для внесення відповідного запису до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ та завірення підписом заступника голови Правління і печаткою Національного банку України. Розглянутий пакет документів з висновками щодо їх розгляду залишається в територіальних управліннях.

Банки зобов'язані у тижневий строк повідомляти Національному банку про зміну адреси (з поданням документів, необхідних для внесення змін до установчих документів банку), телефонів, телетайпу, факсу.

Для реєстрації банку за участю іноземних юридичних та фізичних осіб до Національного банку України, окрім документів, передбачених для реєстрації банків з вітчизняним капіталом, подаються такі документи:

— *рішення уповноваженого органу іноземного засновника (учасника) про участь у створенні комерційного банку в Україні;*

— *письмова згода контрольного органу країни, резидентом якої є іноземний засновник (учасник), на участь у створенні в Україні комерційного банку, якщо це передбачено законодавством країни іноземного засновника (учасника);*

— *витяг з торговельного (банківського) реєстру країни, де іноземний засновник (учасник) офіційно зареєстрований;*

— *копії установчих документів іноземних засновників (учасників);*

— висновок однієї з аудиторських організацій, яка визначена Національним банком України як така, що має право здійснювати аудиторську перевірку діяльності іноземних засновників (учасників) або висновок іноземного аудитора, підтверджений аудиторською організацією (аудитором) України, який має відповідний сертифікат на право проведення аудиту;

— повідомлення керівництва центрального банку іноземної держави або уповноваженого органу про здійснення достатнього контролю за діяльністю своїх комерційних банків-засновників, акціонерів (учасників) українського банку за участю іноземного капіталу.

Іноземними громадянами подаються такі документи:

— підтвердження банку про платоспроможність громадянина;

— рекомендації не менше двох іноземних юридичних осіб або громадян з відомою платоспроможністю.

Зазначені документи подаються мовою оригіналу з нотаріально завіреними перекладами українською мовою і повинні бути нотаріально завірени за місцем їх видачі і легалізовані в консульських установах України.

Комерційні банки, зареєстровані Національним банком України, можуть відкривати філії і представництва після одержання відповідної ліцензії Національного банку України за умови, що з моменту її одержання до моменту відкриття певної філії ними не порушені вимоги, на підставі яких ліцензія була одержана.

Філією банку згідно із нормативними актами Національного банку України вважається банківська установа, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО та

здійснює банківські операції, передбачені положенням про філію у разі наявності відповідно оформленої довіреності головному банку і дозволу на здійснення операцій, виданого територіальним управлінням Національного банку України за місцем знаходження філії банку.

Представництво банку — **установа банку**, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується. Представництво банку не має права здійснювати банківські операції.

Філії комерційних банків відкриваються за погодженням з територіальним управлінням Національного банку України за місцем знаходження філії на підставі:

— *клопотання комерційного банку про відкриття філії;*

— *рішення зборів акціонерів (учасників) або іншого компетентного органу банку про створення філії (протокол або витяг з протоколу);*

— *затвердженого у встановленому порядку положення про філію;*

— *згоди територіального управління Національного банку України за місцем знаходження головного банку на відкриття філії банку, яка надається за умови відповідності статутного фонду банку встановленим вимогам для відкриття філій, а також наявності вільних коштів фонду виробничого розвитку для створення філії, беззбиткової діяльності банку протягом пів-річчя, дотримання економічних нормативів, відсутності відволікання коштів у дебіторську заборгованість за господарськими операціями банку (граничний рівень допускається у розмірі, що не перевищує 5 % статутного фонду банку);*

— *копії статуту банку, зареєстрованого Національним банком України;*

— *копії платіжного документа* про внесення плати за відкриття філії;

— *договору оренди на приміщення*, в якому буде розташована філія на строк не менше 5 років, або документального підтвердження права власності банку на це приміщення.

Філія комерційного банку може бути відкрита за таких умов:

— наявності приміщення, придатного для розміщення філії банку;

— професійної придатності і відповідної репутації керуючого і головного бухгалтера філії банку;

— забезпеченості кваліфікованими кадрами.

Територіальні управління Національного банку України у тижневий строк з моменту погодження питання про відкриття філії комерційного банку надсилають Національному банку України положення про філію і повідомляють повну і скорочену назву філії банку, дані про субкореспондентський рахунок, поштову адресу і телефони, прізвища керівника і головного бухгалтера.

Представництво комерційного банку відкривається за погодженням з територіальним управлінням Національного банку України за місцем знаходження представництва на підставі:

— *клопотання комерційного банку про відкриття представництва;*

— *копії статуту банку, зареєстрованого Національним банком України;*

— згоди територіального управління Національного банку України за місцем знаходження головного банку на відкриття представництва;

— рішення зборів учасників (акціонерів) банку про створення представництва банку;

— довіреності керівництву представництва здійснювати представницькі функції від імені банку.

Представництву комерційного банку відкривається поточний рахунок у територіальному управлінні Національного банку України, яке здійснює нагляд за його діяльністю.

Територіальні управління Національного банку у тижневий строк після погодження відкриття представництва комерційного банку надсилають Національному банку України положення про представництво і повідомляють назву представництва, відомості про поточний рахунок, поштову адресу та телефони, прізвища представників.

Письмова згода територіального управління Національного банку України на створення філії, представництва видається комерційному банку протягом двох тижнів з дня одержання всіх необхідних документів.

Територіальне управління Національного банку може відмовити комерційному банку у відкритті філії, представництва у разі порушення порядку їх створення, невідповідності документів законодавству і статуту банку, незадовільного фінансового стану банку, професійної непридатності керівника і головного бухгалтера філії, відсутності матеріально-технічної бази для функціонування філії. Для визначення професійної придатності кандидати на керівні посади філії проходять співбесіду із спеціалістами територіального управління Національного банку України з поданням тих же відомостей про них, що і для голови управління та головного бухгалтера банку, які передбачені Положенням про порядок створення та реєстрації комерційних банків.

Банки зобов'язані в місячний строк подати для узгодження в територіальне управління Національного банку зміни і доповнення до положень про філії, представництва, погоджувати зміну керівника, головного бухгалтера філії. Філії зобов'язані в тижневий строк повідомляти територіальне управління Національного банку про зміну поштової адреси, телефонів, телетайпу, факсу. Територіальне управління в тижневий строк повідомляє про ці зміни Національний банк України.

Комерційні банки можуть створювати філії і представництва на території інших держав на підставі відповідної ліцензії Національного банку України за тими ж вимогами, що встановлені для відкриття філій і представництв на території України і наявності ліцензії на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії і представництва на території іншої держави.

Документи про відкриття філій та представництв банків на території інших держав розглядають підрозділи банківського нагляду, департамент валютного регулювання, юридичний департамент Національного банку України.

Філія чи представництво, що створюється комерційним банком на території іншої держави, реєструється відповідно до вимог законодавства цієї держави. Не пізніше одного місяця після реєстрації філії чи представництва контрольним органом держави, на території якої вона створюється, комерційний банк подає до Національного банку України легалізовані в установленому порядку документи про реєстрацію філії чи представництва на території іншої держави і положення про філію або представництво.

Банки зобов'язані у місячний строк подавати Національному банку України інформацію про зміни та доповнення до положення про філію чи представництво, про зміни в керівництві філією або представництвом, про зміну місцезнаходження філії чи представництва.

Реєстрація представництв іноземних банків здійснюється Національним банком України. Для їх реєстрації подаються такі документи:

— клопотання про реєстрацію представництва за підписом уповноваженої особи, завіреною печаткою банку;

витяг банку;

з банківського (торговельного) реєстру про реєстрацію

- положення про представництво в 4-х примірниках;*
- довіреність керівникам представництва на здійснення представницьких функцій;*
- свідоцтво про державну реєстрацію представництва.*

Зазначені документи подаються мовою оригіналу з нотаріально завіреними перекладами українською мовою і мають бути нотаріально завірени за місцем їх видачі та легалізовані в консульських установах України.

Представництва іноземних банків повинні в місячний строк повідомляти Національному банку України про всі зміни, що внесені до документів представництва.

Національний банк України може відмовити в реєстрації представництва іноземного банку у разі порушення порядку реєстрації, невідповідності поданих документів, недостовірності інформації, а також недотримання умов реєстрації або перевищення повноважень представництвом (комерційна діяльність, виконання банківських операцій).

З метою поліпшення обслуговування власних клієнтів і розширення їх кола банківські установи можуть створювати *тери-торіально відокремлені безбалансові відділення на балансі головного банку або його філії* в межах однієї області. Ці безбалансові відділення можуть здійснювати тільки розрахунково-касове обслуговування клієнтів та вкладні операції.

У разі створення територіально відокремлених безбалансових відділень банківські установи зобов'язані здійснити заходи щодо забезпечення складання узагальнених щоденних балансів банківських установ, які включають залишки кас відповідних баланс-ових відділень, та проведення повного і своєчасного обліку, періодичного (не рідше одного разу на місяць) перевезення первинних документів аналітичного обліку до філії банку.

Підкріплення операційної каси, вилучення надлишків готівки, перевезення інших цінностей проводиться в міру необхідності, залежно від технічного оснащення та організації охорони безбалансового відділення.

На відкриття безбалансового відділення банківська установа повинна одержати дозвіл територіального управління Національного банку України за місцем розташування відділення. *Для одержання дозволу банківська установа, на балансі якої відкривається це відділення,* надає територіальному управлінню такі документи машинної обробки банківської інформації, засобами зв'язку для складання щоденного балансу банку або філії, системою програмного забезпечення, кадрами відповідної кваліфікації.

Після одержання рішення територіального управління Національного банку про скасування дозволу банківська установа, на балансі якої діяло територіально відокремлене безбалансове відділення, повинна здійснити заходи щодо припинення його діяльності.

У разі невиконання протягом двох місяців банківською установою, на балансі якої функціонувало безбалансове відділення, заходів щодо ліквідації зазначеного відділення, територіальне управління Національного банку України може відкликати наданий їй дозвіл на здійснення банківських операцій, які виконувало безбалансове відділення.

11.3. Ліцензування банківських операцій

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи України, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників комерційних банків і відповідно до ст. 17 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Положення про порядок видачі банкам ліцензій на здійснення банківських операцій, затвердженого постановою Правління Національного банку України за № 181 від 6 травня 1998 р. [5], Національний банк України надає ліцензії (дозволи) на здійснення банківських операцій. Положення регламентує порядок і умови надання ліцензії (дозволу) на здійснення банківських операцій комерційним банкам і їх установам, а також порядок і умови, за яких Національний банк України може відмовити в наданні ліцензії та відкликати її.

Ліцензування — порядок надання дозволу на здійснення окремих чи всіх банківських операцій комерційному банку, який з моменту

реєстрації Національним банком України набув статусу юридичної особи.

Ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг України комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим Національним банком України обов'язковим вимогам та діяльність яких не загрожує інтересам їх клієнтів.

Комерційні банки (юридичні особи) мають право здійснювати банківські операції тільки після одержання відповідної ліцензії Національного банку.

Філії комерційних банків здійснюють банківські операції у межах повноважень, наданих головним банком, і дозволу територіального управління Національного банку за місцем знаходження філії банку.

Операціями банків, що підлягають ліцензуванню, вважаються банківські операції, перелічені у ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність», та інші операції з дозволу Націо-нального банку України.

(з доведенням здатності чіткого і якісного функціонування цьо-го підрозділу в межах банку (філії):

— рішення виконавчого органу банку про відкриття такого підроз-ділу;

— затверджене виконавчим органом банку положення про відо-кремлений підрозділ, як е має містити перелік операцій, які він здійснюватиме;

— договір про оренду приміщення, де має бути розташований відо-кремлений підрозділ;

— договір про охорону безбалансового відділення територіальним підрозділом Управління державної служби охорони при МВС України;

— договір на перевезення цінностей інкасацією Національного банку України або власними силами в супроводі працівників міліції підрозділів державної служби охорони.

Територіальне управління Національного банку може відмо-вити банківській установі в наданні такого дозволу, якщо в ре-зультаті перевірки вищезазначених документів з'ясувалось, що вони не відповідають вимогам Національного банку України, тобто:

— приміщення відділення не відповідає вимогам з технічного оснащення і організації охорони;

— відділення не забезпечено засобами машинної обробки бан-ківської інформації,

засобами і каналами зв'язку для складання щоденного балансу банку (філії) і якісного проведення розрахунків, системою програмного забезпечення;

— відділення не забезпечено кадрами відповідної кваліфікації.

Територіальне управління Національного банку повинно повернути пакет документів для одержання дозволу на відкриття безбалансового відділення у разі, якщо відділення здійснювати-ме повний комплекс банківських операцій і в подальшому комерційний банк подає пакет документів на відкриття не безбалансового відділення, а філії.

Територіальне управління Національного банку може скасувати свій дозвіл на відкриття територіально відокремленого безбалансового відділення у разі:

— систематичного порушення правил ведення касової роботи;

— якщо підкріплення операційної каси, вилучення надлишків готівки, перевезення інших цінностей проводиться з порушенням встановлених Національним банком вимог;

— виявлення, що безбалансове відділення виконує банківські операції, які не передбачені положенням про відокремлений підрозділ;

— якщо приміщення відділення не відповідає вимогам технічного оснащення і організації охорони, не забезпечене засобами

Національний банк України надає банкам ліцензію на здійснення таких операцій:

— касове обслуговування клієнтів;

- перевезення грошово-валютних цінностей та інкасація грошових коштів;
- відповідальне зберігання цінностей клієнтів банку;
- ведення рахунків клієнтів (резидентів) у грошовій одиниці України;
- відкриття та ведення рахунків банків-кореспондентів (резидентів) у грошовій одиниці України;
- проведення операцій з касового виконання Державного бюджету України, в тому числі ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків державних позабюджетних фондів;
- проведення операцій з касового виконання місцевого бюджету, ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків місцевих позабюджетних фондів;
- надання та одержання кредитів на міжбанківському ринку;
- кредитування юридичних і фізичних осіб та фінансовий лізинг;
- факторинг;
- вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб;

- залучення депозитів юридичних осіб;
- залучення депозитів фізичних осіб;
- емісія цінних паперів;
- ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- неторговельні операції з валютними цінностями;
- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і не-резидентів) в іноземній валюті;
- ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;

- валютні операції на міжнародних ринках;

- операції з банківськими металами на валютному ринку України;

- операції з банківськими металами на міжнародних ринках;

- фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників інвестованих коштів;

- видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі;

- купівля, продаж цінних паперів та операції з ними;

- управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів;

- купівля, продаж державних цінних паперів та операції з ними.

Національний банк України надає новоствореним банкам *ліцензії на здійснення банківських операцій у разі додержання ними ряду обов'язкових умов.*

Щоб одержати ліцензію, банк повинен мати професійно придатних керівних осіб банку (голову правління, його заступників, головного бухгалтера та його заступника, членів правління), кандидатури яких відповідають встановленим Національним банком кваліфікаційним вимогам щодо освіти, досвіду роботи та ділової репутації. На ці керівні

посади не можуть бути призначені особи, які займали керівні посади в банках, що були визнані відповідно до чинного законодавства України банкрутами, та особи, які притягувалися до кримінальної відповідальності або були звільнені за вимогою Національного банку. Окрім того, у структурі банку мають бути підрозділи, які виконуватимуть відповідні банківські операції, підрозділ внутрішнього аудиту, укомплектовані професійно придатними, кваліфікованими кадрами.

Банк повинен мати відповідні внутрішні документи, що регламентують здійснення ним діяльності, яка ліцензується Національним банком. Умовою отримання ліцензії є також забезпеченість банку необхідним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмними продуктами та засобами зв'язку, відповідними приміщеннями.

Новоствореному банку ліцензія надається лише на декілька операцій, до виконання яких він готовий і які забезпечать його нормальне функціонування та умови для розвитку.

Для розширення переліку операцій банк має дотримуватись ще деяких вимог.

- Статутний фонд діючого банку повинен бути зареєстрований і фактично сплачений у розмірі, не менше встановленого Національним банком України.
- Формування резервного та страхового фонду банку має відповідати вимогам чинного законодавства та нормативних актів Національного банку, статуту банку.
- Стабільна беззбиткова діяльність, додержання банком економічних нормативів, встановлених Національним банком України, протягом півріччя, що передує його зверненню до Національного банку, також є обов'язковим.

Стан кредитного портфеля банку не повинен загрожувати інтересам його кредиторів та вкладників (сума безнадійних до повернення кредитів не повинна перевищувати розмірів фактично сформованих резервного та страхового фондів банку).

Висновок зовнішнього аудитора про діяльність банку за звіт-ний період, що передує зверненню банку до Національного банку щодо надання ліцензії, має бути позитивним.

Здійснення операцій, які ліцензуються Національним банком, не повинно негативно вплинути на діяльність банку (відсутність надмірної концентрації надання ризикових банківських послуг одному сектору економіки, здатність банку у разі розширення його діяльності забезпечувати формування резервів у розмірах, необхідних для покриття можливих збитків).

Банк не повинен мати порушень вимог чинного законодавства, нормативних актів Національного банку України і внутрішніх документів банку протягом року, що передує зверненню банку до Національного банку з клопотанням на одержання ліцензії.

Комерційний банк для одержання ліцензії на здійснення банківських операцій подає до Національного банку України такі документи:

— *клопотання банку про надання ліцензії на здійснення банківських операцій (з переліком операцій, які банк бажає виконувати);*

— *бізнес-план банку на перший фінансовий рік його діяльності;*

— *відомості, що підтверджують професійну придатність керівників відповідних підрозділів;*

— *висновок територіального управління Національного банку України щодо технічної готовності та забезпеченості кваліфікованими кадрами.*

Для розширення ліцензії на здійснення банківських операцій банк подає до Національного банку України такі документи:

— *клопотання про надання ліцензії на здійснення банківських операцій* (з переліком операцій, які банк бажає виконувати) за підписом голови правління банку;

— *бізнес-план на наступний рік діяльності банку з урахуванням здійснення операцій, на які він має намір розширити ліцензію*. Бізнес-план обов'язково повинен містити:

опис операцій та їх економічної доцільності;

коло клієнтів, яких банк має намір залучити з метою обслуговування;

економічне обґрунтування прогнозних показників балансово-го звіту та звіту про прибутки і збитки банку (опис джерел залучення та спрямування коштів, фінансових результатів діяльності, формування резервів у розмірах, необхідних для покриття можливих збитків, прогнозний розрахунок додержання економічних нормативів);

розрахунковий балансовий звіт і розрахунок звіту по прибутках та збитках банку на наступний фінансовий рік (з урахуванням операцій, які проводитиме банк після розширення ліцензії);

опис кадрових змін та структури банку;

- *балансовий звіт банку та звіт про прибутки і збитки на останню звітну дату, що передуює зверненню банку до Національного банку України про розширення ліцензії, та на 1 січня поточного року, завірені територіальним управлінням Національного банку за місцезнаходженням банку;*

- *висновок зовнішнього аудитора про діяльність банку за звітний рік, що передуює зверненню банку до Національного банку України. Має містити, згідно з угодою між*

комерційним банком та зовнішнім аудитором, інформацію про:

достовірність даних бухгалтерської звітності банку на дату складання звіту;

відповідність бухгалтерської звітності вимогам нормативних актів Національного банку України;

відповідність результатів фінансово-господарської діяльності банку його звітності;

дотримання банком вимог чинного законодавства України та нормативних актів Національного банку України;

правильність визначення прибутку, що підлягає оподаткуванню;

зловживання керівних осіб банку, якщо це мало місце;

допущення фактів діяльності та проведення операцій, на здійснення яких банк не мав ліцензії Національного банку, якщо вони мали місце;

стан системи та оцінку роботи внутрішнього аудиту комерційного банку;

іншу інформацію за згодою комерційного банку;

Відповідні внутрішні документи банку, що регламентують здійснення банком операцій, на які банк бажає розширити ліцензію;

відомості, що підтверджують професійний рівень керівників відповідних підрозділів, які здійснюватимуть операції, на які банк бажає розширити ліцензію, та керівника підрозділу внутрішнього аудиту або особи, яка його здійснює;

висновок територіального управління Національного банку України про фінансовий стан банку, дотримання ним чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України, його технічну готовність і забезпеченість кваліфікованими спеціалістами для виконання відповідних операцій, а також обґрунтовані пропозиції щодо можливості розширення ліцензії на здійснення кожної операції;

— *довідку Державної податкової адміністрації про відсутність заборгованості банку перед бюджетом та відсутність порушень податкового законодавства протягом шести місяців, які передують зверненню банку щодо розширення ліцензії;*

— *звіт за всіма операціями, які дозволені банку ліцензією, за останні шість місяців. У звіті потрібно зазначити, скільки рахунків відкрив банк клієнтам, в яких валютах, кількість обмінних пунктів, кількість відкритих банком кореспондентських рахунків типу «ностро» і «лоро», а також класифікацію кредитного портфеля банку.*

Положенням передбачено і ще деякі особливі умови для одержання банком ліцензії на здійснення окремих операцій. Ці умови передбачають більш жорсткі вимоги щодо розміру статутного капіталу, підготовки персоналу, матеріально-технічного забезпечення, досвіду (тривалості) функціонування банку тощо.

Одночасно з пакетом документів комерційний банк подає до територіального управління Національного банку України клопотання про надання висновку щодо їх відповідності встановленим вимогам. При поданні пакета документів територіальне управління перевіряє його комплектність. За відсутності хоча б одного з документів територіальне управління протягом трьох днів з моменту одержання документів має повернути комерційному банку пакет документів з супровідним листом з обґрунтуванням підстав його повернення.

У двотижневий термін з дня одержання повного пакета документів територіальне управління розглядає його та готує висновок щодо можливості надання банку ліцензії на здійснення перелічених у клопотанні банківських операцій та готовності банку до їх здійснення. У разі необхідності територіальне управління Національного банку може на місці перевірити достовірність інформації, викладеної в поданих документах.

Після розгляду пакета документів банку для одержання ліцензії територіальне управління Національного банку надсилає його разом зі своїм висновком до Національного банку України.

Підрозділ банківського нагляду розглядає подані документи разом з висновком територіального управління на предмет їх відповідності чинному законодавству, нормативним актам Національного банку України, вимогам, на підставі яких здійснюється ліцензування.

У разі необхідності подані документи розглядаються іншими департаментами Національного банку України.

Рішення щодо можливості надання ліцензії банкам приймається протягом одного місяця з дня одержання Національним банком України клопотання про одержання ліцензії та всіх документів, необхідних для одержання ліцензії.

Новостворені банки разом з документами, які подаються для їх реєстрації, у разі готовності до здійснення діяльності, на яку вони бажають одержати ліцензію, можуть подавати клопотання і про надання ліцензії на здійснення банківських операцій, додавши усі необхідні документи.

Після розгляду пакета документів управління реєстрації та ліцензування банків готує висновок щодо можливості надання банку ліцензії на здійснення певних операцій з переліком операцій і подає пакет документів з висновком на розгляд Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків (далі — Комісія) для прийняття рішення про надання ліцензії.

Національний банк може відмовити банку в наданні ліцензії, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів, а для діючого банку також аналізу діяльності за рік, що передує його зверненню до Національного банку, встановлено, що надана не-достовірна або неповна інформація, що здійснення операцій може негативно вплинути на діяльність банку, або якщо банк не виконав умов Положення про порядок видачі банкам ліцензій на здійснення банківських операцій. Рішення про відмову в наданні ліцензії повідомляється банку в письмовій формі із зазначенням причин відмови.

Ліцензія набуває чинності з моменту прийняття відповідного рішення Комісією за поданням департаменту банківського нагляду і здійснення відповідного запису в Книзі реєстрації наданих ліцензій.

Ліцензія має бути виписана на спеціальному бланку, підписана заступником голови Правління Національного банку України, який за розподілом обов'язків між членами правління здійснює загальне керівництво банківським наглядом, і скріплена гербовою печаткою.

Територіальні управління Національного банку України надають дозвіл відкритим філіям банків на здійснення банківських операцій у місячний термін. Для одержання дозволу на здійснення банківських операцій відкрита філія повинна подати територіальному управлінню Національного банку України за місцем знаходження філії клопотання про надання їй дозволу на здійснення банківських операцій, нотаріально завірену копію ліцензії банку — юридичної особи на здійснення банківських операцій, довіреність, надану банком філії на здійснення банківських операцій, інформацію головного банку про наявність у філії необхідного банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмних продуктів, приміщення, які відповідають вимогам, встановленим Національним банком України, а також інформацію про кваліфікацію і професійну придатність керівника та головного бухгалтера філії і посадових осіб, зазначених у пункті 3.2 вищезазначеного Положення.

У разі необхідності територіальне управління Національного банку України може на місці перевірити достовірність інформації, викладеної в поданих документах.

Територіальне управління Національного банку може відмовити філії у наданні дозволу, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів та діяльності філії за рік, що передує її зверненню до територіального управління, встановлені факти подання

недостовірної або неповної інформації, негативного впливу від здійснення операцій на діяльність філії або банку, невиконання філією умов щодо передбаченого технічного оснащення.

Ліцензія на здійснення банківських операцій (окремих або всіх) відкликається згідно з Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Національного банку України за № 38 від 4 лютого 1998 р. Підставою для розгляду питання щодо позбавлення ліцензії є подання відповідних департаментів Національного банку України.

Ліцензія може бути відкликана у разі:

- виявлення недостовірних даних, на підставі яких була надана ліцензія;
- затримки початку проведення діяльності, на яку надана ліцензія, більш як на один рік з моменту надання ліцензії;
- виникнення становища, яке загрожує інтересам кредиторів та вкладників банку;
- виявлення порушень, допущених банком щодо вимог банківського і антимонопольного законодавства та нормативних актів Національного банку України;
- порушення економічних нормативів, які встановлені Національним банком України, протягом трьох місяців підряд або шести місяців протягом року;
- здійснення операцій, на які не було надано ліцензії;

— надання недостовірної інформації та звітності або несвоєчасного їх подання;

— невиконання у встановлений термін вимог Національного банку України щодо діяльності банку та умов, на підставі яких була надана ліцензія;

— порушення уповноваженими банками або установами уповноважених банків порядку і умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком України;

— відмови купівлі та продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів.

Рішення про відкликання в банку ліцензії на право здійснення окремих банківських операцій приймається Комісією з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Вона має право на строк до трьох місяців зупиняти дію всіх або окремих пунктів ліцензії, забороняти або обмежувати проведення операцій, право на здійснення яких дає той чи інший пункт ліцензії.

Комісія при територіальному управлінні Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків має право:

— на строк до трьох місяців зупиняти дію окремих пунктів ліцензії (дозволу банку — юридичної особи на здійснення філією визначених банківських операцій);

— забороняти або обмежувати проведення окремих банківських операцій, які виконують комерційні банки (філії);

— відкликати в комерційного банку ліцензію на здійснення окремих банківських операцій за умов, визначених Комісією з питань нагляду та регулювання діяльності

банків Національного банку України.

Відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій є крайнім заходом Національного банку України. До його застосування Національний банк використовує інші заходи застережного характеру відповідно до чинного законодавства та своїх нормативних актів.

У разі прийняття рішення про відкликання ліцензії на здійснення однієї або декількох банківських операцій комерційний банк повинен у день одержання зазначеного рішення відповідно припинити здійснення нових операцій та забезпечити виконання зобов'язань банку за банківськими операціями, за якими відкликано ліцензію перед кредиторами і вкладниками згідно з укладеними договорами. Банк зобов'язаний у триденний термін повернути Національному банку України раніше одержану ліцензію для заміни додатку з іншим переліком операцій.

Підрозділи банківського нагляду Національного банку України та його територіальних управлінь ведуть постійний контроль за додержанням банком вимог Національного банку щодо припинення здійснення операцій, за якими відкликано ліцензію. Якщо банк не припинив здійснення цих операцій, Правління Національного банку України може прийняти рішення про відкликання ліцензій на всі види банківських операцій.

Рішення про відкликання ліцензії на всі банківські операції приймається Правлінням Національного банку України на підставі пропозицій Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків. У разі прийняття такого рішення Правління Національного банку України одночасно приймає рішення про ліквідацію комерційного банку.

Рішення Правління Національного банку України про відкликання ліцензії на здійснення всіх банківських операцій повідомляється всім банкам України, а також публікується у центральній пресі.

11.4. Ліквідація комерційного банку

Комерційний банк може припинити свою діяльність у такий самий спосіб, як і інші господарські товариства. Проте банк є набагато складнішим організмом, він втілює в собі значно більший публічний (суспільний) інтерес, оскільки оперує і ризикує чужими коштами. Тому і порядок припинення його діяльності має враховувати ці особливості.

На сьогодні особливою проблемою є ліквідація банку як форми припинення його діяльності. Національний банк України, спираючись на ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» розробив процедуру ліквідації банку і неодноразово коригував її з урахуванням набутого досвіду. Постановою Правління Національного банку України за № 38 від 4 лютого 1998 р. затверджено Положення про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, яке зареєстровано в Міністерстві юстиції України за № 177/2617 від 19 березня 1998 р. [5].

Рішення Національного банку України про примусову ліквідацію комерційного банку може бути прийнято у разі допущення ним порушень, зазначених у ст. 62 Закону України «Про Національний банк України». Таке рішення приймається Правлінням Національного банку України та оформляється відповідною постановою. Цією постановою також відкликається ліцензія на право здійснення всіх банківських операцій, призначається ліквідатор (ліквідаційна комісія), а також припиняються повноваження правління, ради банку і загальних зборів комерційного банку. Копія постанови про ліквідацію комерційного банку, відкликання ліцензії на право здійснення всіх банківських операцій та призначення ліквідатора (ліквідаційної комісії) надсилається комерційному банку в день її прийняття.

У разі прийняття рішення про ліквідацію комерційного банку та відкликання ліцензії на право здійснення всіх банківських операцій керівник територіального управління Національного банку України, в якому відкрито кореспондентський рахунок банку, не пізніше наступного дня після прийняття відповідного рішення припиняє усі активні операції за кореспондентськими (субкореспондентськими) рахунками комерційного банку

як у національній, так і в іноземній валютах.

Якщо банк має відкриті кореспондентські рахунки у закордонних банках, ліквідатор (ліквідаційна комісія) на підставі відповідної інформації територіального управління Національного банку України, в якому відкрито кореспондентський рахунок банку, доводить до цих банків рішення про ліквідацію комерційного банку та забезпечує повернення коштів з кореспондентських рахунків на накопичувальний рахунок ліквідатора (ліквідаційної комісії) відповідно до п. 2.13 розділу 2 глави IV цього Положення.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) приступає до виконання обов'язків відразу після прийняття постанови про ліквідацію комерційного банку. Ліквідатором банку може бути юридична особа, основною діяльністю якої є надання юридичних чи аудиторських послуг.

До прийняття постанови Національного банку України про ліквідацію комерційного банку між Національним банком та ліквідатором укладається договір. У цьому договорі визначаються права та обов'язки сторін щодо забезпечення процедури ліквідації комерційного банку. Договір вступає в дію з моменту призначення ліквідатора відповідною постановою Національного банку.

Крім того, ліквідація комерційного банку може проводитись ліквідаційною комісією, яка створюється під керівництвом та за участю працівників Національного банку України. У такому разі ліквідатором виступає ліквідаційна комісія, створена Національним банком. Її роботою керує голова, призначений постановою Правління Національного банку України про ліквідацію комерційного банку.

Робота ліквідатора (ліквідаційної комісії) оплачується за рахунок банку, що ліквідується, або інших джерел. Кошторис витрат ліквідатора (ліквідаційної комісії) затверджує орган, який його призначив.

Ліквідатором не може бути юридична особа:

— яка є кредитором або акціонером (учасником) банку, що ліквідується;

— яка є стороною у судовій справі за участю банку, що ліквідується.

Юридична особа перед призначенням її ліквідатором зобов'язана надати Національному банку України інформацію про свої ділові інтереси, зокрема щодо:

— заборгованості перед банками або володіння майновими правами банків;

— невиконання будь-яких зобов'язань стосовно будь-якого банку упродовж останніх п'яти років;

— володіння майном, яке конкурує з нерухомим майном банку, якщо при ліквідації здійснюватиметься оцінка цього майна, володіння та управління ним;

— інших інтересів, що можуть зашкодити неупередженому виконанню функцій ліквідатора;

— відсутності конфлікту інтересів з Національним банком України.

Національний банк України перед призначенням ліквідатора зобов'язаний переконатись у відсутності конфлікту інтересів та у здатності юридичної особи діяти неупереджено.

Якщо виникає конфлікт інтересів після призначення ліквідатора, останній зобов'язаний вжити заходів щодо усунення конфлікту інтересів та одночасно повідомити про це Національний банк України, який вирішує питання щодо можливості продовження роботи ліквідатора.

Національний банк України здійснює контроль за діяльністю ліквідатора (ліквідаційної комісії). У разі невідповідності роботи ліквідатора встановленим вимогам законодавства та умовам договору Національний банк має право розірвати договір з ліквідатором та призначити нового ліквідатора (ліквідаційну комісію).

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) не має права:

— використовувати або дозволяти використовувати майнові активи банку, що ліквідується, в своїх інтересах або в інтересах третіх осіб;

— приймати зобов'язання від імені Національного банку України без його письмового дозволу;

— розголошувати службову інформацію, якщо це не пов'язано із виконанням функцій ліквідатора.

На осіб, які залучаються ліквідатором до участі у процедурі ліквідації комерційного банку (або членів ліквідаційної комісії), поширюються усі вимоги, передбачені п. 6.5, 6.7, 6.8 зазначеного Положення.

Особи, які залучаються до процедури ліквідації, якщо вони є працівниками Національного банку України, звільняються за їх згодою від виконання своїх трудових обов'язків із збереженням за ними місця роботи, заробітної плати та всіх виплат, передбачених системою оплати праці за основним місцем роботи, на весь час їх участі у процедурі ліквідації комерційного банку.

З дня свого призначення ліквідатор (ліквідаційна комісія) має повне та виняткове право управляти та контролювати банк, вживати будь-яких заходів для ефективної ліквідації банку та одержання максимальної виручки від продажу активів банку.

При здійсненні заходів щодо проведення ліквідації банку ліквіда-тор (ліквідаційна комісія) діє в межах наданих повноважень:

- управляє майном банку;

- здійснює інвентаризацію та оцінку майна банку. При визна-ченні суми, яку можна одержати від продажу активів, ліквіда-тор зобов'язаний дати оцінку різним пропозиціям з урахуван-ням ринкової вартості активів;

- визначає ліквідаційну масу та розпоряджається нею;

- проводить роботу щодо стягнення дебіторської заборгованос-ті, у тому числі може подавати позови у судові органи від імені банку;

- виявляє кредиторів та вживає заходів, спрямованих на задо-волення їх вимог, зокрема реалізує майно банку;

- вирішує в установленому чинним законодавством порядку питання щодо звільнення працівників банку та призначення спеціалістів для забезпечення діяльності ліквідатора (зокрема головного бухгалтера, бухгалтера), у разі необхідності може залучати до роботи з ліквідації банку будь-якого експерта, консультанта;

- виплачує в установленому порядку заробітну плату особам, залученим до процедури ліквідації банку;

- складає ліквідаційний баланс і подає його на затвердження територіальному управлінню Національного банку України;

— зупиняє або обмежує погашення зобов'язань банку (за винятком зобов'язань, взятих ліквідатором при виконанні його функцій).

Водночас ліквідатору (ліквідаційній комісії) забороняється вчиняти дії, які свідчили б про продовження діяльності банку.

Дії ліквідатора (ліквідаційної комісії) можуть бути оскаржені кредиторами або засновниками, акціонерами (учасниками) банку в судовому порядку.

Для забезпечення виконання ліквідатором (ліквідаційною комісією) своїх повноважень у територіальному управлінні Національного банку України замість закритого кореспондентського рахунку банку відкривається *накопичувальний рахунок*, на який зараховуються кошти банку і надходження на його адресу та з якого проводяться розрахунки з кредиторами.

Відкриття накопичувального рахунку здійснюється на підставі рішення про ліквідацію банку та нотаріально засвідченої картки із зразками підписів уповноважених осіб, залучених до ліквідації, з відбитком печатки банку, що ліквідується.

Представник територіального управління Національного банку України, в якому відкрито кореспондентський рахунок комерційного банку, що ліквідується, контролює перерахування коштів і візує перші примірники розрахункових документів на перерахування коштів з накопичувального рахунку.

Названим Положенням передбачено, що *ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний упродовж: трьох днів після свого призначення опублікувати у двох газетах, що поширюються на усій території України, та двох місцевих газетах інформацію про початок ліквідації банку, а також вивісити цю інформацію у кожному територіальному підрозділі банку із зазначенням дати і місця, де він приступає до управління банком. Оголошення має публікуватися у зазначених органах преси раз на тиждень протягом місяця.*

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) також надсилає письмові по-відомлення вкладникам банку — фізичним особам, зазначаючи розмір вкладу згідно з бухгалтерським обліком банку.

Вимоги кредиторів повинні бути заявлені протягом одного місяця від дня першої публікації в офіційному друкованому органі зазначеного оголошення. Після закінчення зазначеного строку заяви кредиторів та вкладників банку не приймаються.

Після завершення строку, наданого кредиторам для заявлен-ня своїх вимог, ліквідатор (ліквідаційна комісія), за наявності пропозицій купити банк цілком, може звернутися до відповідно-го підрозділу системи банківського нагляду Національного банку України з обґрунтованими пропозиціями щодо проведення реор-ганізації банку шляхом злиття, приєднання або його продажу.

За висновками зазначеного підрозділу Правління Національ-ного банку України може прийняти відповідне рішення, на під-ставі якого ліквідатор (ліквідаційна комісія) проводить реоргані-зацію комерційного банку або його продаж.

У разі ліквідації банку шляхом продажу частини або усіх його активів ліквідатор (ліквідаційна комісія) протягом трьох місяців з дня свого призначення здійснює інвентаризацію активів банку. Протягом цього строку ліквідатор (ліквідаційна комісія) має пра-во розірвати договори про надання банку послуг, а також при-пинити зобов'язання банку щодо оренди (найму) рухомого і не-рухомого майна, попередньо повідомивши про це іншу сторону за 30 днів.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов 'язаний у двомісячний строк з дати призначення:

— припинити трастові зобов'язання банку, повернути власни-кові усі активи та матеріальні цінності, що перебувають у до-вірчому управлінні банку, здійснити остаточні розрахунки за трастовими рахунками;

— надіслати повідомлення усім клієнтам, які користуються по-слугами відповідального зберігання, про необхідність вилучити свої цінності упродовж місяця.

Матеріальні цінності, що перебували на відповідальному зберіганні банку і не були вилучені власниками в зазначений у по-відомленні строк, вважаються фондами, на які не можуть претендувати кредитори банку. Ці цінності переходять у розпорядження Національного банку України для повернення законним власникам.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) у строк до трьох місяців з дня, зазначеного у повідомленні про ліквідацію, здійснює такі заходи що-до задоволення вимог кредиторів:

— складає перелік акцептованих ним вимог для затвердження Національним банком України;

— відхиляє вимоги у разі сумніву в їх дійсності;

— визначає суму заборгованості кожному кредитору та черго-вість погашення вимог;

— сповіщає кредиторів про акцептування вимог;

— щотижня протягом трьох тижнів публікує оголошення про день і місце, де можна ознайомитись з переліком вимог, та про да-ту подання цього переліку Національному банку України.

Після закінчення періоду, протягом якого можна подавати вимоги та проводити роботу щодо визнання або відхилення ви-мог кредиторів, ліквідатор (ліквідаційна комісія) складає проміж-ний ліквідаційний баланс, враховуючи результати проведеної інвентаризації активів та майна банку, і подає його до територіального управління Національного банку України. Проміжний ліквідаційний баланс повинен містити дані про майно банку, що залишилося, список вимог кредиторів та результати розгляду їх вимог.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний щомісяця письмово повідомляти територіальне управління Національного банку України, в якому відкрито кореспондентський рахунок банку, про результати роботи та подавати необхідні документи. Така інформація обов'язково повинна містити дані про стягнення дебіторської заборгованості, стан реалізації майна банку та розрахунки з кредиторами. Територіальне управління Національного банку в свою чергу зобов'язане щомісяця інформувати відповідний департамент системи банківського нагляду Національного банку України про роботу ліквідатора (ліквідаційної комісії). На вимогу зазначеного департаменту та територіального управління ліквідатор зобов'язаний надати додаткову інформацію.

Для задоволення вимог кредиторів ліквідатор (ліквідаційна комісія) проводить роботу щодо продажу майна комерційного банку. Рішення про продаж майна приймається ліквідатором (ліквідаційною комісією) і про це сповіщається у засобах масової інформації. Оголошення про аукціон має бути опубліковане принаймні у двох загальнодержавних та двох місцевих газетах.

Оголошення про аукціон має містити:

- назву, опис та іншу необхідну інформацію про майно;
- місце та час проведення аукціону, що повинен відбутися упродовж місяця після опублікування оголошення;
- умови покупки.

Якщо відсутні покупці і неможливо реалізувати повністю або частково майно банку, ліквідатор вирішує з кредиторами питання про передачу їм майна в рахунок задоволення претензійних вимог.

Вимоги кредиторів до банку, що ліквідується, задовольняються

за рахунок коштів банку в такій послідовності:

вимог кредиторів

— витрати і винагорода ліквідатора (ліквідаційної комісії) згідно до банку, із затвердженим кошторисом та договором з Національним який ліквідується банком України;

— витрати Національного банку України, здійснені з метою за-безпечення проведення ліквідації;

— вимоги кредиторів, забезпечені заставою (сума, що виплачу-ється, не перевищує вартість застави);

— зобов'язання перед працівниками банку з оплати праці, не-виконані та накопичені до дня призначення ліквідатора (лік-відаційної комісії);

— вимоги щодо державних і місцевих податків та неподаткових платежів до бюджету і вимоги органів державного страхуван-ня та соціального забезпечення;

— вимоги інших кредиторів;

— всі інші вимоги.

Вимоги кожної із наступних категорій задовольняються тільки після повного задоволення вимог попередньої черги. Якщо майна банку виявиться недостатньо для повного задоволення всіх вимог певної черги, наявні кошти розподіляються між кредитором цієї черги пропорційно до суми їх вимог. Вимоги, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними. Активи, що залишились після погашення усіх вимог до банку, розподіляються між акціонерами (учасниками) відповідно до кількості належних їм акцій.

Вимоги кредиторів не задовольняються в таких випадках:

— майна банку не вистачає для задоволення вимог;

— вимоги не надійшли протягом встановленого строку;

— вимоги не визнані ліквідатором (ліквідаційною комісією) і це не оскаржено кредитором у встановленому порядку або за скаргою кредитора прийнято рішення про незадоволення його вимоги.

Вимоги кредиторів, що надійшли пізніше встановленого строку, можуть бути задоволені, якщо залишились кошти чи майно банку після задоволення вимог кредиторів, вимоги яких надійшли протягом встановленого строку.

У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості банку його кредиторам кошти не підлягають розподілу між акціонерами (учасниками) до вирішення цих спорів.

З дня прийняття рішення про ліквідацію комерційного банку припиняється нарахування пені та відсотків з усіх видів заборгованості банку та штрафів, нарахованих за результатами перевірок, здійснених Національним банком України, місцевими державними податковими адміністраціями тощо, а також за активними та пасивними операціями, у тому числі за депозитами. З цього дня також припиняється нарахування відсотків банками-кореспондентами за міжбанківськими кредитами, наданими ним банку, що ліквідується.

Після завершення роботи ліквідатор (ліквідаційна комісія) складає ліквідаційний баланс, який не пізніше 10-ти днів від дня закінчення строку роботи ліквідатора (ліквідаційної комісії) подається одночасно з матеріалами про його роботу територіально-му управлінню Національного банку України для розгляду та затвердження. Якщо за результатами ліквідації банку є залишки за активами та пасивами балансу, то разом з ліквідаційним балансом надаються розшифровки усіх рахунків.

Не пізніше 10-ти днів після завершення роботи ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний одержати довідку органів внутрішніх справ щодо знищення печаток та штампів такого банку та подати її до територіального управління Національного банку України. У разі втрати (або інше) печаток та штампів комерційного банку ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний подати пояснювальну записку та копію заяви до органів внутрішніх справ про їх зникнення.

Розгляд матеріалів щодо ліквідації або реорганізації комерційного банку (у разі реорганізації обов'язково має бути акт приймання та передачі майна та документів, підписаний банком, що реорганізується, та банком- правонаступником), що готуються територіальним управлінням Національного банку, затвердження ліквідаційного балансу та закриття накопичувального рахунку здійснює уповноважена Правлінням Національного банку України Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку.

Рішення про виключення комерційного банку з Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ приймає ця ж Комісія.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний передати документи ліквідованого комерційного банку згідно з вимогами архівних правил відповідному територіальному управлінню Національного банку. Після прийняття документів від ліквідатора (ліквідаційної комісії) територіальне управління Національного банку передає зазначені документи до державного архіву або до архіву Національного банку України.

Після виключення комерційного банку з Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ ліквідатор (ліквідаційна комісія) звільняється від будь-яких зобов'язань, пов'язаних з ліквідацією банку.

Ліквідація комерційного банку вважається завершеною, а банк таким, що припинив свою діяльність, з моменту внесення запи-су про це до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ.

Водночас постає ряд проблем, пов'язаних із існуванням іншої процедури ліквідації банку — ліквідації внаслідок порушення ар-бітражним судом справи про банкрутство банку. У цьому разі банк ліквідується згідно із законом України «Про банкрутство». На жаль, ні цим Законом, ні будь-яким іншим не врегульовано питан-ня щодо пріоритетності процедур ліквідації банків і на практиці виникають ускладнення, якщо одночасно судом порушена справа про банкрутство і Національним банком України прийнято рішен-ня про ліквідацію банку згідно із вищеназваним Положенням.

Література

1. *Агарков М. М.* Основи банкового права: Курс лекцій. — М., 1929.
2. *Банковское дело* / Под ред. О. И. Лаврушина. — М., 1998.
3. *Базельский комитет по банковскому надзору: Сб. документов и мате-риалов* / Сост. Ю. В. Кузнец. — М., 1997.
4. *Бельїх Л. П.* Устойчивость коммерческих банков: Как банкам избе- " " жать банкротства. — М., 1996.
5. *Банківська справа в Україні: законодавчі і нормативні акти.* — К., 1998 - Т.1. - №2 (Б)7; № 2 (Б)10.
6. *Бернд Р.* Банковская система и контроль за банковской деятельнос-тью в условиях

рыгаочной экономики. — Мюнхен, 1994.

7. *Воронова Л. К.* Правове регулювання кредитно-розрахункових відносин у народному господарстві: Навч. посібн. для юрид. вузів і факультетів. - К., 1988.

8. *Ефимова Л. Г.* Банковское право. — М., 1994.

9. *Конопатська Л., Горячек І.* Регулювання діяльності комерційних банків // Вісник Національного банку України. — 1998. — №7.

10. *Лекции о деятельности центральных банков / Отв. ред. М. Роккас и К. Мастропаскуа.* — Рим, 1996.

11. *Матук Ж.* Финансовые системы Франции и других стран. — М., 1994.

12. *Полицатто В. П.* Разумное регулирование и банковский надзор. Со-здание институциональных рамок для банков. — Вашингтон, 1992.

13. *Поляков В. П., Москвина Л. А.* Структура и функции центральных банков: Зарубежный опыт. — М., 1996.

14. *Портер Р. С.* Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности: Институт экономического развития. — Вашингтон, 1993.